

Hayden White

Metahistorie

Historická imaginace v Evropě devatenáctého století

(Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe, 1973)

Americký historik a filozof vypracoval na základě analýzy historického myšlení 19. století formální teorii historického diskurzu.

V předmluvě (9–13) a úvodu, nazvaném Poetika historie (14–66), White definuje svou metodu a představuje ucelenou „formální teorii dějepisného díla“. To pojímá výhradně jako slovesný útvar v podobě narativní prózy. Analýza myšlení a psaní o historii se tak podle něj nutně stává lingvistickým počinem. V dějepisném textu White rozpoznává pět úrovní, které představují kronika, příběh (*story*), zápleтка (*mode of emplotment*), argumentace (*mode of argument*) a ideologie (*mode of ideological implication*) (18–21). Pro analýzu a typologii historiografie jsou podstatné tři posledně jmenované, jež odpovídají třem určujícím dimenzím dějepisného díla — estetické (zápleтка), epistemologické (argument) a morální (ideologie). Zápleтка představuje způsob vytváření příběhů ze sledu událostí. V souladu s → Fryeovou klasifikací White rozlišuje čtyři druhy zápletky — romanci, tragédii, komedii a satiru.¹ Romance je dramatem sebeidentifikace, spásy a vykoupení, vítězství dobra nad zlem, dramatem, v němž hrdina přemáhá svět. Naproti tomu v satirě jedinec světa podléhá, neboť mu není schopen vzdorovat. V komedii a tragédii se člověk se světem nakonec srovnává; v komedii dochází k částečnému usmíření, v tragédii sice jedinec podléhá okolnostem, nicméně střetnutí s nimi mu umožňuje poznat meze vlastních možností (21–26). Další vrstvu dějepisného díla představuje způsob výkladu neboli argumentace. Inspirován Stephenem C. Pepperem stanovuje White čtyři způsoby vysvětlení — formismus, organicismus, mechanismus a kontextualismus (*formism, organicism, mechanism, contextualism*).² Formistický způsob vysvětlení se zakládá na rozpoznání jedinečnosti historických jevů, a proto konkrétní historické pole spíše rozptyluje, než integruje. Organicisté identifikují jednotlivosti pouze jako součásti celku, komponenty určitého sjednocujícího procesu a hledají nadčasové zákony ve smyslu univerzálních

1 N. Frye, *Anatomie kritiky*, Brno 2003 [1957].

2 S. C. Pepper, *World Hypotheses*, Berkeley 1966.

a neměnných kauzálních vztahů v podobě principů nebo idejí, které předurčují cíl, k němuž určitý proces směřuje. Podobně činí i mechanisté, kteří na rozdíl od syntetizujících organicistů historickou skutečnost redukuje. Mechanisté usilují o objevení zákonitostí, které determinují procesy a události, jejichž narativní reprezentace se pak ukazují jako funkce těchto obecných zákonitostí. Pro kontextualisty jsou události vysvětlitelné pouze v kauzálních vztazích a souvislostech jejich výskytu (26–40). Ideologické předpoklady, představující třetí vrstvu dějepisného díla, definuje White jako názor na potřebu a povahu politické změny. Znovu čtyřčlenná klasifikace, tentokrát převzatá od Karla Mannheim, stanovuje jako základní ideologické postoje konzervatismus, liberalismus, radikalismus a anarchismus.³ Konzervativci jsou jako jediní spokojeni s daným stavem a brání se náhlým změnám. Liberálové usilují o postupné vylepšování společenského řádu, zatímco radikálové žádají jeho zásadní, revoluční změnu. Anarchisté stávající uspořádání společnosti odmítají a utopicky si idealizují vzdálenou minulost. Ideologické hledisko ovlivňuje metodologii. Radikálové a liberálové jsou přesvědčeni, že historii lze studovat racionálně a vědecky; anarchisté mají blízko k romantické empatii, zatímco konzervativci jsou převážně organicisté (40–49). Volba jednotlivých typů zápletky, argumentu a ideologie a jejich kombinace pak vytváří individuální styl každého historika a umožňuje jeho charakteristiku. Vedle tří uvedených úrovní dějepisného díla však White odkrývá ještě jednu, nehlubší vrstvu, hlavní princip historického myšlení. Je to princip jazykový, poetický a jeho čtyři podoby jsou odvozeny od tropů — metafory, metonymie, synekdochy a ironie. Jejich funkci vystihuje White jako reprezentaci (metafora), redukci (metonymie), integraci (synekdocha) a negaci (ironie); proto spojuje metaforu s formismem, metonymii s mechanicismem a synekdochu s organicismem (52–61).

Vlastní obsah knihy se člení do tří částí. V první se White zabývá osvícenským myšlením o historii a jeho překonáváním na počátku 19. století. Osvícenství slouží jako výchozí bod pro poznání historického myšlení 19. století. Osvícenští historici a hlavně filozofové sice pojímali dějepisectví jako umění, ale v historii hledali především kauzální vztahy příčin a následků po vzoru přírodních věd. Hlavní linie osvícenského myšlení postupně přešla od metonymického chápání světa k ironii. Vyjadřovala se proto formou satiry, podobně jako soudobá krásná literatura. Pod tímto dominantním proudem osvícenského myšlení o dějinách, charakterizovaného racionalismem, skepticizmem, ironií a satirou a reprezentovaného např. Voltairem, Davidem Humem a Edwardem Gibbonem (81–82), přetrvával proud, pro který byl příznačný

³ K. Mannheim, *Ideology and Utopia*, New York 1946.

metaforicko-synekdochický způsob zpracování historické látky, organicistní argumentace a komediální forma prezentace. Tento proud vede od Gottfrieda Leibnize (89–91) až k Johannu Gottfriedu Herderovi, který mytizoval historické vědomí ve prospěch jednotlivého proti kolektivnímu (101–116). Reakci proti osvícenské racionalistické ironii však dovršil až Georg Wilhelm Friedrich Hegel, jemuž White zasvětil druhou ze dvou kapitol této první části své knihy, s přesvědčením, že nikdo jiný nezkoumal problém historického vědomí tak důsledně jako právě tento myslitel (115–177).

Druhá část se zabývá obdobím, kdy se dějepisectví profesionalizovalo (přibližně léta 1820–1870), a to na příkladu děl čtyř velkých historiků (Jules Michelet, Leopold von Ranke, Alexis de Tocqueville, Jacob Burckhardt). Nicméně transformaci myšlení o historii v 19. století neprovázela epistemologická revoluce ani důsledná teoretická reflexe, jako tomu bylo u přírodních věd. Právě v této periodě vývoje dějepisectví se zrodil předpoklad, že v dějepisectví se spojují věda a umění. Za kánon historikovy metody se tehdy považovalo, že historik na základě nepředpojatého studia archiválií napíše příběh, jehož „pravdivost“ vyplyne z přesnosti zjištěných faktů. Že je to historik, kdo konstruuje tento příběh, si podle Whitea tehdy uvědomovali z historiků pouze Gustav Droysen a z filozofů Hegel a Nietzsche. Romantická historiografie se vrátila k metaforickému pojetí historie a k mýtu romance. To umožňovalo charakterizovat dějiny jako chaos bytí, v němž působí kreativní síly a kde se odehrávají střetnutí mezi hrdiny a dějinami. Osvícenskou ironii a skepsi nahradil romantismus koncepcí člověka, který řídí svůj osud a zároveň dává dějinám smysl a směr. Právě ve víře v pokrok a v civilizačním optimismu spatřoval White jeden z charakteristických rysů „realismu“ dějepisectví 19. století.

Micheletovo dějepisectví je typickým příkladem romantického dějepisectví založeného na metafoře. Michelet považoval poetickou vnímavost, ovšem kriticky uvědomovanou, za prostředek, který mu umožňuje realistický pohled na svět. Micheletovo pojetí je dualistické, ovšem nikoli dialektické — vidí dějiny jako střet mezi silami ctnosti a nepravosti, spravedlnosti a tyranie, lásky a nenávisti. To vše se zračí v zobrazení Francouzské revoluce — Michelet ji vypráví jako drama osvobození duchovních sil. Formu romance má triumf francouzského lidu nad tyranii v prvním roce revoluce. Ale nekonzistentnost se u Micheleta projevila v tom, že se snažil odvodit liberální ideologické důsledky z koncepcí historického procesu, která byla anarchistická (199–215). Ranke je pro Whitea naproti tomu typický konzervatívec, neboť ze své přítomnosti učinil ideál, jímž poměruje minulé děje. Také

proto ztvárnil dějiny do podoby komedie. Přesto jeho dílo znamená rozchod s literárním romantismem, i když některé prvky jsou v něm stále přítomny. Ranke byl velký vypravěč, ale jeho dějinám schází jistý druh napětí, který je příznačný pro velkou literaturu nebo poezii. Proto je teď čtenější Michelet než Ranke. Jak Michelet, tak Ranke představují dějiny jako odvíjející se příběh (216–235). Jinak tomu bylo u Tocquevilla a zejm. u Burckhardta. Rovněž historiografii zasáhl po revolucích poloviny 19. století realismus, kdy ironie nahradila romantické a komediální, které vládly v první polovině 19. století. Tento posun se projevil u Tocquevilla. Podle Whitea byl dědicem hegelovského synteticko-analytického historismu a zpočátku koncipoval dějiny na základě tragicko-realistické koncepce, s metonymickými prvky, postupně se však přikláněl k satíře a ironii. U Tocquevilla vyplňoval historii střet nesmiřitelných prvků ve společnosti a historie směřovala ke srážce velkých sil v historikově přítomnosti nebo budoucnosti (252–301). Naproti tomu v Burckhardtových dějinách se nic neodvíjí. Burckhardt začal tam, kde Tocqueville končil — u ironie. Byl to kontextualista s impresionistickým přístupem k historické látce. Příčil se mu entuziasmus romance, optimismus komedie i rezignace tragického vnímání světa. Nakonec zvolil formu tragédie, tak jak ji pojímal Arthur Schopenhauer (306–346).

Již v úvodních pasážích knihy White zdůraznil, že nevidí zásadní rozdíl mezi dějepiscetvím a filozofií dějin. Ve třetí části, nazvané Odmítnutí „realismu“ ve filozofii dějin devatenáctého století, se soustřeďuje na tři myslitele — Karla Marxe, Friedricha Nietzscheho a Benedetta Croceho. Jak Marx, tak i Nietzsche usilovali o změnu v pojmání historie; Marx revizí její dimenze vědecké, Nietzsche umělecké. Oba chtěli využít historické vědomí pro potřeby přítomnosti, oba postulovali, aby se člověk vymanil z pout dějin. Marx chtěl nejprve proměnit ironii v tragédii a posléze tragédii v komedii; Nietzsche pohlížel na tragédii a komedii ironicky (360–365). Marx se tak pohyboval mezi metonymií a synekdochou, mezi tragédií a komedií, což vyplývalo z rozdílného přístupu k základně a nadstavbě, jak je koncipoval ve své filozofii dějin a společnosti (366–426). Nietzsche odmítl kategorie historické analýzy, na nichž spočívala od druhé třetiny 19. století. Pro Nietzscheho forma, smysl a obsah veškeré vědy a náboženství byly od počátku estetické, jako výsledek lidské potřeby uniknout z reality do snu. Nietzscheho reflexe o historii vychází z přemýšlení o tragédii. Chtěl osvobodit myšlení jednak od metonymického pojmání světa (které vyznávalo metodu mechanické kauzality a dehumanizovalo vědu), jednak od synekdochického (doktríny vyšších příčin, bohů, ducha a morálky)

a zároveň usiloval o návrat k metaforickému myšlení, jež by přivedlo lidské poetické vědomí k nové aktivitě, a tím je osvobodilo. Metafora je u Nietzscheho slovesným a literárním protějškem ducha hudby. Špatné variety dějiny jsou ironie a romance, správné pak kombinace tragédie a komedie. Rovněž Nietzscheho rozlišení způsobů pojetí historie lze vystihnout pomocí tropů — monumentální dějepiscectví je v principu metonymické, antikvářské je synekdochické, kritické je ironické, a konečně Nietzscheho pojetí historie je tragické a metaforické (427–486). Croceho nazval White nejtalentovanějším historikem mezi všemi filozofy dějin 19. století. Byl mu cizí jak utopický radikalismus, tak reakcionářství v historickém myšlení, jak Marxův proletář, tak Nietzscheho nadčlověk; Croceho charakterizuje kombinace aristokratického idealismu a praktičnosti střední třídy (487–546). Podstatným sdělením obsaženým v závěrečném shrnutí je mimo jiné to, že ve svém klasickém věku opsalo myšlení o historii kruh — od rebelie proti ironickému postoji osvícenství dospělo znovu k ironii v krizi historického myšlení závěru 19. století (547–557).

Whiteova *Metahistorie* čerpala z několika směrů teoretického myšlení 20. století, kriticky reflektujících společenské i vědecké diskurzy, včetně historiografie. Revize principů oboru ze strany filozofů, lingvistů a literárních vědců se dotkla samotného statusu historie jako vědní disciplíny a znovu otevřela otázku, zda historie přece jen nepřísluší spíše ke světu fiktivní literatury. Za součást krásné literatury bylo dějepiscectví považováno až do 19. století, kdy se vlivem profesionalizace a institucionalizace konstitovalo jako vědní disciplína po vzoru přírodních a exaktních věd. Jazykový obrat, k němuž došlo v západním vědění ve 20. století, zpochybnil referenční schopnost historiografických výpovědí. S jazykovo-logickými pravidly v myšlení o historii pracovala analytická filozofie dějin, která zkoumala zákonitosti historiografické explanace. V tzv. polemice Hempel – Dray se vytříbila dvě zásadní hlediska. Carl Gustav Hempel byl přesvědčen, že jednotlivé události lze vysvětlit pomocí určitých obecných tvrzení či zákonů, podobně jako v přírodních vědách.⁴ Naproti tomu podle Williama Herberta Draye se historiografie zabývá individuálním myšlenkovým světem aktérů a to se neslučuje s nomologicko-deduktivními postupy přírodních věd.⁵ Od 60. let se pozornost soustřeďovala na naráci jako na specifický způsob výkladu historie, jako např. u Arthura Danta, kterého stejně jako Whitea ovlivnil na univerzitě v Detroitu historik William Bossenbrook.⁶ Výrazné podněty pro teoretické myšlení o historii přinesl také francouzský strukturalismus

4 C. Hempel, *The Function of General Laws in History*, *The Journal of Philosophy* 1942, č. 2, s. 35–48.

5 W. Dray, *Laws and Explanation in History*, Oxford 1957.

6 A. Danto, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge 1965.

a poststrukturalismus, zejm. → Roland Barthes se svou zásadní studií *Le Discours de l'histoire* z roku 1967 a → Michel Foucault s nominalistickým stanoviskem ve vztahu k dějinám.⁷ Vedle těchto impulzů White navazoval rovněž na některé starší myslitele, jako byli zvl. Giambattista Vico a Hegel.⁸

Ze všech analogických teoretických prací o historickém myšlení to byla zřejmě právě Whiteova *Metahistorie*, která vzbudila největší ohlas. A to i mezi historiky, kteří většinou teoretické zdůvodnění své disciplíny opomíjejí. White přímo a působivě formuloval, co obsahovala řada příbuzných prací či studií. Jednoznačně odmítl rozdíl mezi historiografií a beletrií a nabídl atraktivní a srozumitelně koncipovanou teorii a na ní založenou typologii. Zároveň jako jeden z mála teoretiků historického myšlení dokázal svou teorii opřít o analýzu konkrétních historických děl. Reakce historiků byly převážně odmítavé; nesouhlasili se zpochybněním vědeckého statusu historie a jejím ztotožněním s fiktivní literaturou. Whiteova *Metahistorie* se přesto stala neodmyslitelnou součástí dějin historiografie a myšlení o historii a je vždy uváděna jako typický příklad postmoderního nazírání na dějiny. V bilancích nejnovějšího dějepiscectví se dává do souvislosti s krizí historického myšlení v poslední třetině 20. století.⁹ Na druhé straně Whiteova kniha představovala výrazný impulz pro filozofii dějin a teorii historického myšlení, které se k *Metahistorii* i k dalším Whiteovým pracím neustále vracejí jako k jednomu ze svých východisek, např. u autorů okolo časopisu *History and Theory*, jako Frank Ankersmit, Linda Orrová, Stephen Bann, Lionel Gossman, Hans Kellner, Robert Berkhofer, Ewa Domańska. Platí ovšem, že teorie historického myšlení, jak ji ztělesňují uvedení autoři, se vyvinula v takřka samostatný obor, který má blíže k filozofii a literární teorii než k historii.

Vydání

Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe, Baltimore 1973, 1975, 1979, 1980, 1985, 1987, 1990, 1993, 1997, 2000. *Metahistory. Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*, Frankfurt/M. 1991, 1994, 2008. *Metahistoria. La imaginación en la Europa del siglo XIX*, México 1992, 2001; Buenos Aires 1998. *Meta-história. A imaginação histórica do século XIX*, São Paulo 1995. *Poetyka pisarstwa historycznego*, Kraków 2000. *Metaistorija. Istoričeskoje voobraženje v Jevrope XIX veka*, Jekatěrinburg 2002. Čínské vyd., Nanking 2004. *Metatarih. Ondokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda tarihsel imgelem*, Ankara 2008. ***Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011** (z tohoto vyd. citováno).

⁷ R. Barthes, *Le Discours de l'histoire*, *Social Science Information* 1967, č. 6, s. 63–75; týž, *Le Bruissement de la langue*, Paris 1984, srov. zvl. s. 163–177. K Foucaultovu nominalismu např. P. Veyne, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010 [1971 a 1979].

⁸ E. Domanska, Hayden White. *Beyond Irony*, *History and Theory*, 1998, č. 2, s. 173–181.

⁹ Za všechny viz např. R. Chartier, *Au bord de la falaise*, Paris 1998; G. Noiriel, *Sur la „crise“ de l'histoire*, Paris 1996; R. Evans, *In Defence of History*, London 1997.

Literatura

Metahistory: Six Critiques, *History and Theory* 1980, č. 19. G. M. Frederick, *Hayden White on Historical Narrative. A Critique*, Toronto 1992. W. Kansteiner, Hayden White's Critique of the Writing History, *History and Theory* 1993, č. 3, s. 273–295. K. Jenkins, *On „what is history?“*, London 1995. J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię*, Warszawa 1996. J. Stückerath – J. Zbinden (eds.), *Metageschichte. Hayden White und Paul Ricoeur*, Baden-Baden 1997. R. T. Vann, The Reception of H. White, *History and Theory* 1998, č. 2 (zvláštní číslo k H. W.), s. 143–162. A. Barberi, *Clio verwunde(r)t*, Wien 2000. M. Hudymač, Tropologická teória Haydena Whitea, *Česká literatura* 2006, č. 6 (v čísle též rozhovor), s. 88–94. J. Šuch, *Naratívny konstruktivismus Haydena Whitea a Franka Ankersmita*, Ostrava 2010. H. Paul, *Hayden White. The Historical Imagination*, Cambridge et al. 2011.

Hayden White (1928)

Americký historik a teoretik kultury ovlivněný literární teorií. Magisterské a doktorské studium absolvoval na Michiganské univerzitě (1952 a 1956). Působil jako profesor komparatistiky na Stanfordské univerzitě, v současnosti je emeritním profesorem Kalifornské univerzity v Santa Cruz. Jeho životním tématem se stala formální analýza historického diskurzu. Teze obsažené ve své nejznámější knize později rozvíjel a zpřesňoval ve studiích a esejích, v nichž také odpovídal na polemické výhrady. Další díla: *Tropics of Discourse* (1978), *The Content of the Form* (1987), *Figural Realism* (1999).

České překlady

Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje (2010). Stati: Historicismus, historie a figurativní obraznost, *Reflexe* 1996, č. 16, s. 1–23; Literární postupy při reprezentaci faktů, in: J. Bolton (ed.), *Nový historicismus/New Historicism*, Brno 2007, s. 26–31.

/mř/